

**ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ І
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВЕ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ
ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ
ІНСТИТУЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ**

Коллективна монографія

Тернопіль
2017

УДК 657.1 : 334.7: 338.43

О 17

Рецензенти:

Данько Ю. І., д.е.н., доцент, завідувач науково-дослідної частини, професор кафедри статистики, аналізу господарської діяльності та маркетингу Сумського національного аграрного університету

Красноруцький О. О., д.е.н., професор, професор кафедри організації виробництва, бізнесу та менеджменту Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка

Свиноус І. В., д.е.н., професор, завідувач кафедри бухгалтерського обліку і оподаткування Білоцерківського національного аграрного університету

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Тернопільського національного економічного університету
(протокол № 1 від 30 серпня 2017 р.)*

О 17 **Обліково-аналітичне** і організаційно-правове забезпечення діяльності підприємств в умовах інституційних трансформацій : монографія / Р. Ф. Бруханський, П. Р. Пуцентейло [та ін.]. – Тернопіль : ФОП Осадца Ю. В., 2017. – 388 с.

ISBN 978-617-7516-25-4

У монографії розглянуто теоретичні, методологічні і практичні аспекти обліку, аналізу і аудиту в умовах інституційних трансформацій. Розкрито роль та місце цих категорій у створенні і регулюванні економічних відносин. Визначено стратегію розвитку обліково-аналітичного і організаційно-правового забезпечення діяльності підприємств.

Видання призначене для науковців, бухгалтерів, аналітиків, експертів, керівників і фахівців сучасної економіки.

УДК 657.1 : 334.7: 338.43
ББК 65.052.9 (4Укр) 232-218

© Р.Ф. Бруханський, П.Р. Пуцентейло, 2017

© ТНЕУ, 2017

© ФОП Осадца Ю.В., 2017

ISBN 978-617-7516-25-4

ЗМІСТ

Передмова.....	5
Розділ 1. Теоретико-методологічні основи функціонування суб'єктів господарювання аграрного сектора економіки	
1.1. Об'єктивна необхідність розвитку аграрного сектора економіки України.....	8
1.2. Інституціональне середовище функціонування аграрного сектора.....	27
1.3. Теоретичні та методичні засади дохідності як чинник підвищення конкурентоспроможності підприємств.....	45
1.4. Організаційно-правові форми діяльності та особливості формування фінансових ресурсів в аграрних підприємствах.....	64
1.5. Зміст і структура механізму фінансового забезпечення у розвитку суб'єктів господарювання аграрного сектора економіки.....	71
Розділ 2. Правове забезпечення діяльності підприємств в умовах інституційних трансформацій	
2.1. Історичний розвиток та світовий досвід збалансованого землекористування в аграрній галузі.....	85
2.2. Право власності на землю в процесі реформування земельних відносин.....	99
2.3. Особливості правового режиму земель в пайовому фонді сільськогосподарського виробничого кооперативу.....	109
2.4. Особливості земельних та майнових правовідносин у фермерських господарствах.....	117
2.5. Особливості правового режиму земельних ділянок особистих селянських господарств.....	121
2.6. Особливості захисту прав землевласників та землекористувачів при обмеженні (обтяженні) їх прав на земельні ділянки.....	127
2.7. Законодавче забезпечення спільної власності на землю.....	135
2.8. Перспективи запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні.....	142
2.9. Правові проблеми використання земель сільськогосподарського призначення.....	149
2.10. Нормативне забезпечення бухгалтерського обліку земельних відносин.....	161
2.11. Стратегія ефективного використання земельних ресурсів у підприємствах.....	176

Розділ 3. Аналіз організаційно-економічних чинників діяльності підприємств в умовах інституційних трансформацій	
3.1. Інституційні фактори інноваційного розвитку аграрного сектора регіональної економічної системи.....	186
3.2. Процеси корпоратизації у сучасних умовах трансформації відносин власності.....	196
3.3. Аналіз розвитку підприємства як економічної системи.....	206
3.4. Комплексна діагностика стану продовольчого забезпечення в регіонах.....	221
3.5. Оцінка соціальних показників функціонування аграрних підприємств	238
3.6. Інтегральний аналіз сталого розвитку сільськогосподарського сектору економіки регіону.....	245
Розділ 4. Стратегічні вектори діяльності підприємств в умовах інституційних трансформацій.....	
4.1. Формування стратегічної парадигми бухгалтерського обліку.....	251
4.2. Стратегічний аналіз в управлінні підприємством.....	260
4.3. Організація стратегічного управління інноваційною діяльністю підприємства.....	274
4.4. Обґрунтування економічного розвитку через призму процесу управління і регулювання.....	294
4.5. Формування ефективної системи економічної безпеки підприємства.....	304
4.6. Аналіз системи захисту бізнесу від поглинання.....	315
4.7. Забезпечення ефективного сталого розвитку галузей рослинництва у підприємствах.....	343
4.8. Стратегія ефективного сталого розвитку галузей тваринництва.....	352
4.9. Стратегія поліпшення фінансово-економічної діяльності сільськогосподарських підприємств.....	367
4.10. Забезпечення ефективної системи професійної підготовки бухгалтера-аналітика.....	375
Висновки.....	385
Наші автори.....	387

3.3. Аналіз розвитку підприємства як економічної системи

Успішність і довгострокова життєздатність підприємства прямо залежать від обґрунтованих управлінських рішень, спрямованих на поліпшення його функціонування. Прийняття будь-якого управлінського рішення пов'язане з компромісом – необхідністю вибору альтернативного варіанта за критерієм зіставності економічного ефекту і його ціни. У загальному випадку суб'єкт управління приймає рішення щодо використання різних ресурсів з метою оптимізації економічного результату. В цьому розумінні всі ділові рішення можна віднести до таких головних напрямків:

- обґрунтоване інвестування ресурсів;
- виробнича діяльність, як ефективне споживання задіяних ресурсів;
- вдале поєднання джерел фінансування, яке забезпечує формування фондів для цих ресурсів.

В умовах зростаючої складності господарських та загальноекономічних процесів, «багатовекторності» управлінських рішень та їх можливих наслідків зростає актуальність застосування економічного аналізу як засобу оцінки стану економічних об'єктів, інструмента забезпечення їх життєздатності та підвищення ефективності функціонування, посилюється системний характер аналітичних досліджень. На особливу увагу заслуговує системний підхід до оцінки ступеня ефективності та збалансованості економічних систем, до яких, зокрема, належать суб'єкти господарювання, в тому числі підприємства.

Питання системності економічного аналізу активно досліджуються у фаховій літературі як зарубіжними [1; 3; 10; 17; 21] так і вітчизняними [5; 7; 11; 13; 18; 20 та інш.] вченими. Однак, потребують подальших досліджень окремі теоретичні та прикладні аспекти, зокрема порушена нами проблема ідентифікації підприємства за типом економічної системи [14-16].

Проведення аналітичного дослідження здійснюється у відповідності з певними регулятивними принципами, які забезпечують процедурну сторону його методології та методики. До числа провідних принципів економічного аналізу належить принцип системності.

Термін «система» (організм, ціле, що складається з частин) виник в Стародавній Греції понад 2000 років тому. Стародавні учені (Аристотель, Демокрит, Платон та інші) розглядали тіла, явища і процеси всесвіту як такі, що складаються з окремих елементів (атомів, метафор). Розвиток астрономії (М. Копернік, Г. Галілей, І. Ньютон) дозволив перейти до геліоцентричної системи всесвіту. Далі розвиток системного знання відбувався під впливом різних філософських переконань, теорій про структуру пізнання і можливості прогнозу (Ф. Бекон, Г. Гегель, І. Кант та інші). У результаті такого розвитку системні уявлення виходять на позиції методологічної науки. Природодослідники XIX-XX ст. (О. Богданов, Ф. Берталанфі, Н. Вінер, Д. Менделєєв, В. Вернадський та інші) не тільки актуалізували роль абстрактного мислення і моделей у природничих науках, але і сформували основні системоутворюючі принципи, принципи системності наукового знання,

«з'єднали» теорію відкритих систем, філософські принципи і досягнення природознавства.

Сучасний розвиток теорія систем, системний аналіз отримали під впливом досягнень як класичних областей науки (математика, фізика, хімія, біологія, історія і ін.), так і неklasичних областей (синергетика, інформатика, когнітологія, теорії нелінійної динаміки і динамічного хаосу, катастроф, нейроматематика, нейроінформатика та ін.).

На сьогодні можна з упевненістю констатувати факт настання етапу наукового, системно-міждисциплінарного підходу до проблем науки, освіти, техніки і технології, етапу, що концентрує увагу не тільки на речовинно-енергетичних, але і на системно-міждисциплінарних аспектах, побудові і дослідженні системно-інформаційної картини світу, про настання етапу системних парадигм [5].

Як справедливо зазначав у своїх працях професор Є.В. Мних, «Одним з основних напрямків сучасної науки є комплексне дослідження явищ і процесів як систем. Тому системний підхід до дослідження економічних явищ і процесів ... є ядром методології економічного аналізу» [9, с. 10].

Однак, з нашої точки зору принцип системності аналізу доречно розглядати у таких аспектах:

а) системний підхід до проведення аналітичного дослідження, що полягає в логічно обґрунтованій послідовності комплексного вивчення об'єкта, виявлення і залучення резервів підвищення ефективності його функціонування;

б) сприйнятті об'єкта як системи, або впорядкованої сукупності взаємопов'язаних елементів, які організовано взаємодіють для досягнення спільної мети;

в) розгляді кожного об'єкта як складової частини економічної системи вищого порядку, а підсумки його діяльності як наслідки складної взаємодії внутрішніх і зовнішніх причин.

З одного боку: «Системний аналіз – сукупність понять, методів, процедур і технологій для вивчення, опису, реалізації явищ і процесів різної природи і характеру, міждисциплінарних проблем»; з другого, – «це сукупність загальних законів, методів, прийомів дослідження систем» [5]. У той же час, – «Системний аналіз — вивчення об'єкта дослідження як сукупності елементів, що утворюють систему. У наукових дослідженнях він передбачає оцінку поведінки об'єкта як системи з усіма факторами, які впливають на його функціонування» [2]. Це – дослідження складних, часто не цілком визначених проблем теорії і практики. «Системний аналіз – це методологія дослідження властивостей та відносин в об'єктах за допомогою відображення цих об'єктів як цілеспрямованих систем та вивчення властивостей цих систем, а також взаємозв'язків між цілями та засобами їхньої реалізації» [18].

Розрізняють три гілки науки, що вивчає системи:

– системологію (теорію систем), яка вивчає теоретичні аспекти і використовує теоретичні методи;

– системний аналіз (методологію, теорію і практику дослідження систем), яка досліджує методологічні, а часто і практичні аспекти і використовує практичні методи;

– системотехніку, системотехнологіку (практику і технологію проектування і дослідження систем).

Загальним у всіх цих гілок є системний підхід, системний принцип дослідження – розгляд сукупності не як простої суми складових (лінійно взаємодіючих об'єктів), а як досліджуваної сукупності нелінійних і багаторівневих взаємодіючих об'єктів [4].

Системний аналіз став результатом втілення принципів системного підходу на практиці. За своїм змістом системний аналіз є прикладною методологією управління складними системами [14, с. 20].

Ця наука, як і будь-яка інша, ставить за мету дослідження нових зв'язків і відносин об'єктів і явищ. Проте, основною проблемою цієї науки є дослідження зв'язків і відносин з тим, щоб об'єкти, що вивчаються, стали більш керованими, а «розкритий в результаті дослідження механізм» взаємодії цих об'єктів - більш придатним для застосування до інших об'єктів і явищ. Завдання і принципи системного підходу не залежать від природи об'єктів і явищ.

За твердженням Е. Г. Юдіна, теоретичне і методологічне значення системного аналізу виходить далеко за межі його практичної спрямованості і «визначається тим фактом, що системний аналіз являє собою, мабуть, найбільш серйозну із всіх здійснених до цього спроб побудувати і реалізувати методологію, спеціально пристосовану для вирішення проблем системного характеру, проблем, які все частіше і гостріше виникають і сучасній науці і практиці» [21, с. 220].

Системний аналіз тісно пов'язаний з філософією. Якщо філософія дає загальнонаукові методи предметного аналізу, то системний аналіз - загальні методи формального, міжпредметного аналізу предметних галузей, виявлення і опису, вивчення їх системних інваріантів. Можна дати і філософське визначення системного аналізу: системний аналіз – це прикладна діалектика [18].

На думку акад. М. Г. Чумаченка термін «системний підхід» доречно вживати, коли йдеться про дослідження сутності процесів та явищ (у тому числі й економічних), які можуть бути описані поняттям системи, а термін «системний аналіз» – у разі пошуку адекватних методів управління системою [19]. Його точку зору поділяє проф. Л. О. Примостка, вважаючи, що «системний аналіз і системний підхід співвідносяться як одиничне і загальне», і «... належать до різних рівнів методологічного дослідження». «При цьому слід чітко усвідомлювати», наголошує автор, «що далеко не кожне системне дослідження має на меті управління системою» [12, с. 22].

За цих обставин потребує додаткового з'ясування сутність поняття «економічний системний аналіз». Що слід вважати превалюючим у цьому випадку, – системний (а точніше систематизований) підхід до вивчення, чи системний (а іноді ще й ієрархічний) характер об'єкта дослідження? Як це

часто трапляється, відсутність однозначного наукового визначення призводить до довільного трактування терміну і, подекуди, немотивованого його застосування. Із викладеного вище напрошується наступне запитання: чи слід вважати такий аналіз самостійним видом або відносно відособленим напрямком економічного аналізу?

На нашу думку відсутність чіткого категорійного апарату, невідповідність вітчизняної і зарубіжної термінології призводять до довільного тлумачення змісту, неприйняттого в науці маніпулювання поняттями. На думку проф. Л. О. Примостки «...у науковій сфері така термінологічна плутанина неприпустима, оскільки призводить до необґрунтованого змішування понять, а іноді - і до помилкового вибору методології наукових пошуків» [12, с.19].

Повертаючись до питання сутності економічного системного аналізу, вважаємо за доречне розв'язання проблеми в площині необхідності застосування системного підходу (тобто системного аналізу) до дослідження різних рівнів складної ієрархічної відкритої економічної системи, враховуючи ще й той аргумент, що економічний аналіз економічних систем завжди здійснюється саме з метою управління такими системами.

Системний аналіз застосовується в будь-якій предметній галузі, включаючи як часткові, так і загальні методи і процедури дослідження. Предметною галуззю економічного системного аналізу є економічні системи. При цьому правомірно розглядати економічну геосистему та економічні системи нижчого порядку (макро-, мезо-, і мікро- рівень).

Системний підхід в економічному аналізі спирається на такі елементи діалектичної логіки, як об'єктивність і повнота розгляду проблем і явищ; вивчення процесів у їх розвитку; з'ясування взаємозв'язку, взаємозалежності та взаємовпливу; поєднання історичного і логічного підходу в дослідженні; абстрагування і конкретизація; аналіз і синтез; індукція і дедукція; формалізація і моделювання; експеримент; композиція і декомпозиція; лінеаризація і виділення нелінійних складових; структурування і реструктурування; розпізнавання та ідентифікація; типологія й класифікація; експертне оцінювання і тестування; верифікація тощо [16].

Системний аналіз передбачає врахування прояву системою синергетичних властивостей. Синергетика – міждисциплінарна наука, що досліджує загальні ідеї, методи і закономірності організації (зміни структури, її просторово-часового ускладнення) різних об'єктів і процесів, інваріанти (незмінні єства) цих процесів. «Синергетичний» в перекладі означає «сумісний, узгоджено діючий». Це теорія виникнення нових якісних властивостей, структур на макроскопічному рівні. Якщо донедавна природничі науки пояснювали світ, виходячи з руху, взаємоперетворення речовини і енергії, то сьогодні будь-яка об'єктивна реальність може бути пояснена лише з урахуванням супутніх системних, і особливо системно-інформаційних та синергетичних процесів. Відповідно до принципу системного підходу, кожна система впливає на іншу. Весь навколишній світ - взаємодіючі системи. Мета

системного аналізу – з'ясувати ці взаємодії, їх потенціал і спрямувати це знання на вдосконалення функціонування систем.

Основу системного аналізу становить не формальний математичний апарат, а загальна ідея, оригінальний підхід до проблеми, що вирішується, своєрідний категорійний апарат. Тому системний аналіз слід розглядати не лише як «суму наукових методів і практичних прийомів розв'язання складних економічних проблем» [9, с. 10], а як налагоджену постійно діючу систему їх пошуку, оцінки, діагностування та усунення.

Проблема створення цієї системи є значно ширшою, ніж задоволення попиту на набір чудодійних ефективних методик аналізу. Проте, ґрунтуючись на загальній теорії систем, системний підхід увібрав у себе ряд інших дослідницьких підходів з розробки багатьох споріднених і суміжних наук. Тому при його здійсненні використовується широкий методичний інструментарій, часто запозичений з інших наук.

Загалом системний аналіз є каркасом, що з'єднує усі необхідні наукові знання, методи та дії для вирішення складних проблем. Тому потребують свого вирішення питання організаційного, інформаційного, кадрового забезпечення, та чи не найголовніше – зв'язку аналізу з системою управління (його здатність задовольняти потреби менеджменту), і зустрічної проблеми – ступеня використання результатів аналізу в процесі управління.

Заслуговує на особливу увагу системний підхід до оцінки ступеня ефективності та збалансованості економічних систем.

З точки зору сучасної економічної теорії під економічною системою розуміють сукупність усіх видів економічної діяльності людей у процесі їх взаємодії, спрямованих на виробництво, обмін, розподіл та споживання товарів та послуг, а також на регулювання такої діяльності відповідно до мети [4]. Структурну будову економічної системи нами проілюстровано на рис. 3.1.

Основними елементами економічної системи є:

- 1) продуктивні сили;
- 2) техніко-економічні відносини;
- 3) організаційно-економічні відносини;
- 4) виробничі відносини або відносини економічної власності;
- 5) господарський механізм.

Ефективність, організованість економічної системи залежить від її саморегульованості, здатності створювати необхідні нові або розвивати ті елементи, які недостатньо розвинуті.

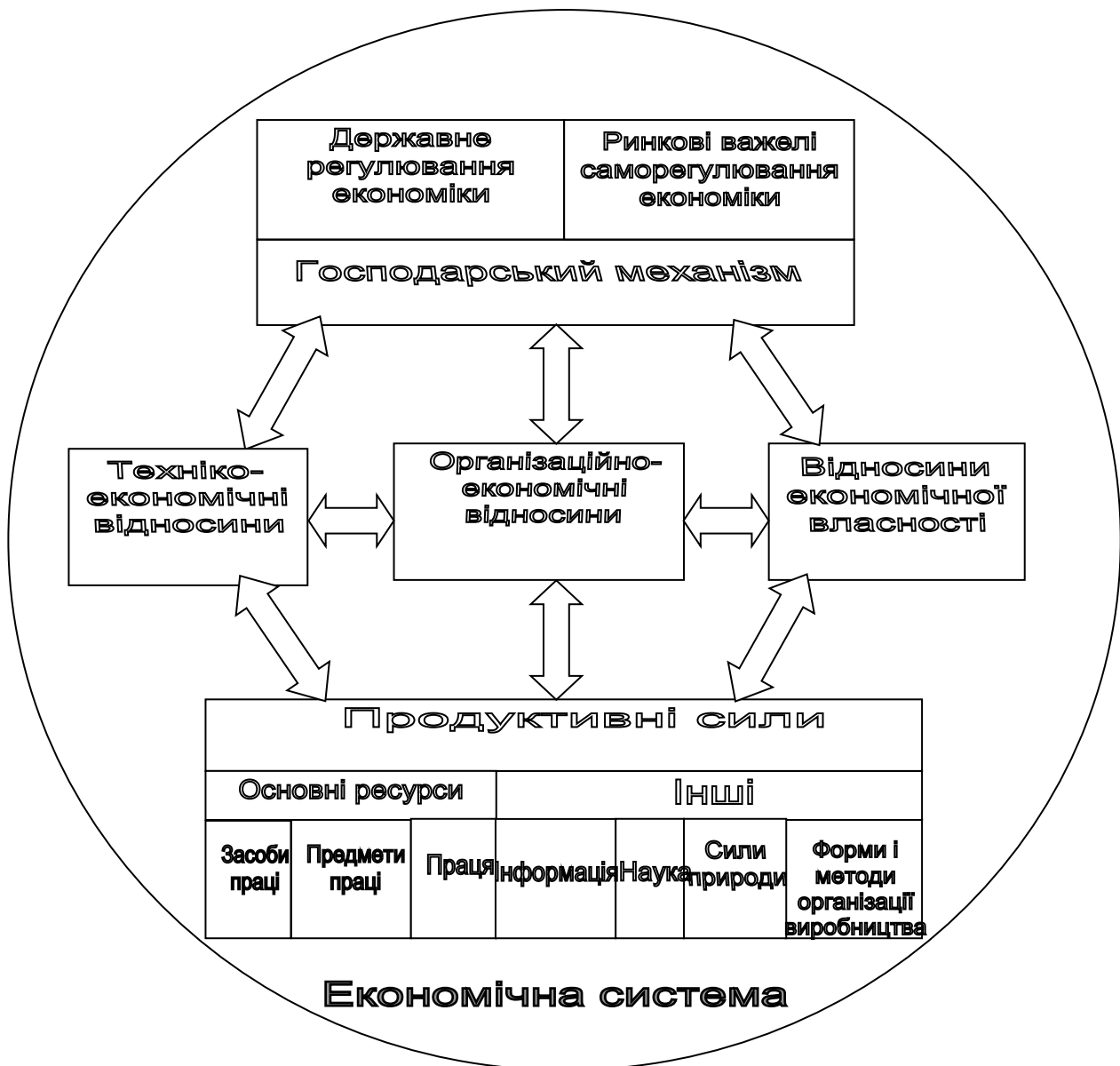

Рис. 3.1. Структура економічної системи

Висока ефективність і організованість економічної системи значною мірою залежить від співвідношення ступенів розвитку підсистем, оскільки вони розвиваються в межах єдиної економічної системи відносно самостійно.

Кожна з цих підсистем складається з окремих елементів (компонентів) з властивою їм сукупністю зв'язків між собою і розвивається за спільними для всієї сукупності економічними законами, а також за властивими лише для даної підсистеми законами і суперечностями [4].

Адекватне і раціональне співвідношення між окремими елементами значною мірою залежить від впливу господарського механізму. На сучасному етапі розвитку господарський механізм формується в процесі поєднання державного регулювання і ринкових важелів саморегулювання економіки. Ядром господарського механізму є державне регулювання економіки, яке передбачає застосування адміністративних (декрети, укази, розпорядження), правових (законів, законодавчих актів і норм) та економічних важелів

(податкова, кредитно-фінансова, амортизаційна, регіональна політика, індикативне планування).

За ступенем ефективності і збалансованості використання основних ресурсів у виробничих системах виділяють такі типи економічних систем (рис. 3.2):

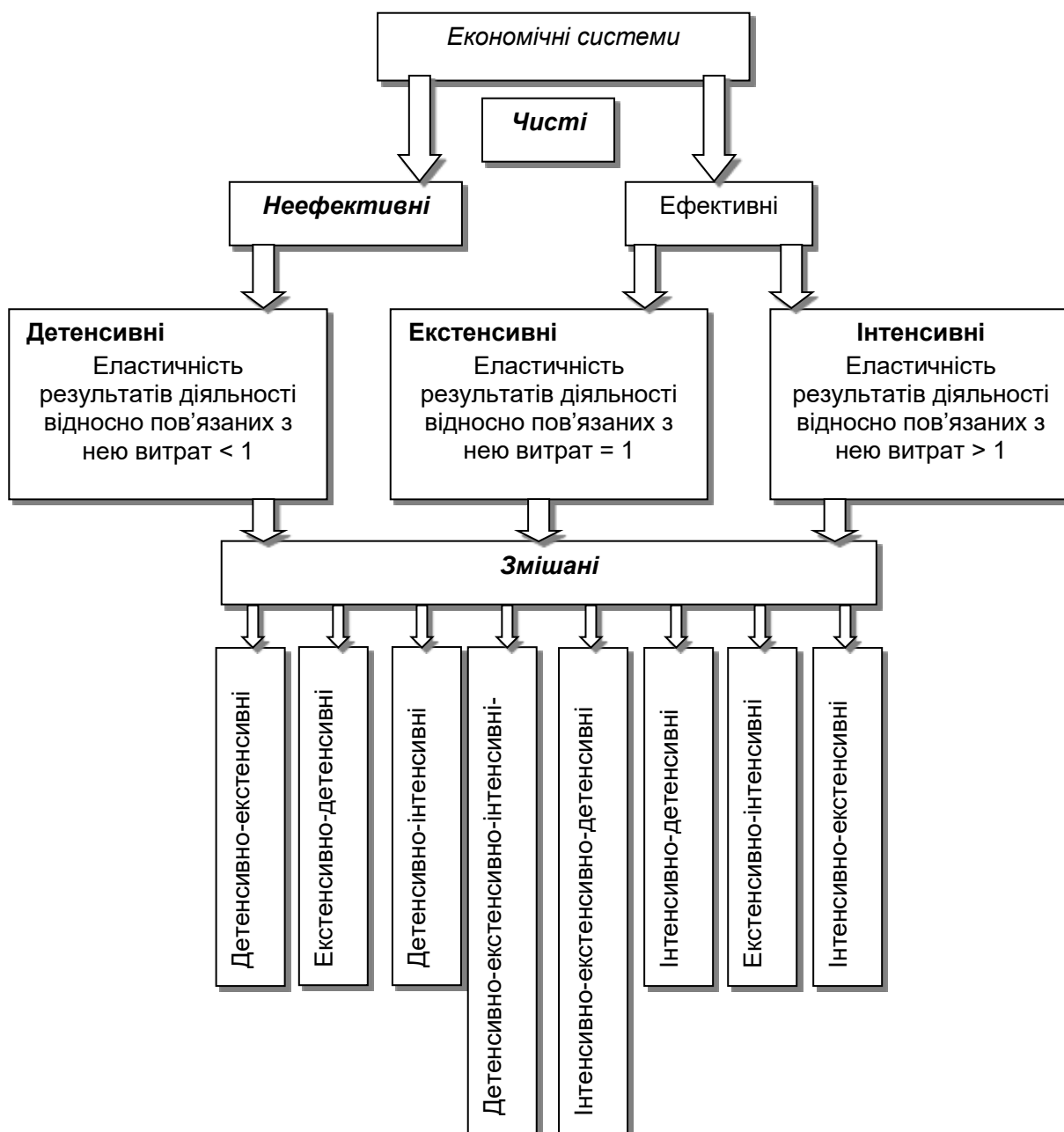

Рис. 3.2. Типологія економічних систем за економічною ефективністю

1. Детенсивна (неефективна) економічна система, за якої нарощування витрачання основних економічних ресурсів переважає над нарощуванням економічних результатів діяльності. Така економічна система формується за зниження продуктивності економіки і праці та дії закону спадної граничної віддачі, коли кожна додаткова одиниця продукції виробляється за рахунок більшої одиниці витрат основних ресурсів виробництва. Внаслідок цього коефіцієнт витратної еластичності економічних результатів менший одиниці, тобто еластичність результатів низька. Детенсивна економічна система

схильна переростати в гіпердетенсивну (еластичність економічних результатів стає від'ємною). Економічну детенсивну систему є всебічною або чистою, якщо детенсивно використовуються всі три типи основних ресурсів (праця, матеріальні ресурси та основні засоби), а відповідні процеси називають всебічною детенсифікацією. В однобічних (змішаних) детенсивних системах детенсивно використовується лише один з ресурсів, тобто вони є, наприклад, трудомісткими, але матеріало- і фондозберігаючими. В економічно розвинутих країнах детенсивні системи властиві лише для окремих галузей виробництва в період спаду;

Для ефективної (економної) економічної системи характерне таке використання певних ресурсів, за якого витратна еластичність результатів відносно відповідних витрат ресурсів більша або рівна одиниці.

2. За екстенсивної економічної системи темпи зміни виробничих ресурсів дорівнюють темпам зміни результатів діяльності, тобто співвідношення величини приросту економічних результатів і економічних витрат дорівнює одиниці; За умови, що ресурси використовуються екстенсивно, економічна система працює у режимі нормальної ефективності. За умови зміни пропорцій зростання основних ресурсів, трансформується в нечисту, неповну, змішану економічну систему, яка за характером розвитку стає екстенсивно-детенсивною, або детенсивно-екстенсивною.

3. В інтенсивній (гіперефективній) економічній системі нарощування обсягів виробництва здійснюється в умовах значно меншого нарощування обсягів витрат основних ресурсів. Для інтенсивних економічних систем витратна еластичність результатів діяльності більша одиниці, і чим більша вона за одиницю, тим інтенсивніший характер економічної системи. Інтенсивна економічна система є досконалою (чистою, завершеною, всебічною), якщо всі основні ресурси використовуються ефективно; або недосконалою, для якої характерне економне використання одного або двох видів ресурсів, а інші використовуються екстенсивно (або неефективно).

Чисті екстенсивні системи зустрічаються частіше, ніж чисті детенсивні або інтенсивні. Майже всі сучасні економічні інтенсивні системи за своїм характером реальні або змішані. Серед них виділяють такі види:

– інтенсивно-екстенсивні, в яких одні фактори використовуються інтенсивно, а інші-екстенсивно;

– інтенсивно-детенсивні, для яких характерне детенсивне використання одного або двох ресурсів;

– інтенсивно-екстенсивно-детенсивні, в яких кожен із трьох ресурсів використовується по-різному [4].

Діяльність системи може відбуватися в двох основних режимах: функціонування та розвиток (еволюція).

Робота системи без зміни мети існування є діяльністю, функціонуванням. Розвитком є діяльність із зміною мети системи.

При функціонуванні системи, вочевидь, не відбувається якісної зміни інфраструктури системи, а з розвитком системи її інфраструктура якісно

змінюється. Таким чином, розвиток – боротьба організації і дезорганізації в системі, яка пов'язана з накопиченням і ускладненням внутрішніх зв'язків, порушенням її організації.

Якщо кількісні зміни елементів і їх зв'язків у системі призводять до якісних змін, то такі системи здатні на розвиток. У системах, що розвиваються, кількісне зростання елементів і підсистем, зв'язків системи призводить до якісних змін (системи, структури), а життєздатність (стійкість) системи залежить від зміни зв'язків між елементами (підсистемами) системи.

Якщо система еволюціонує за рахунок матеріальних, трудових, енергетичних, інформаційних, або організаційних ресурсів усередині самої системи, то її називають саморегульованою.

Грань між процесами функціонування і розвитку не завжди виразна, нерідко ці процеси переходять один в інший. Зокрема такі переходи особливо характерні для саморегульованих систем. Дослідниками відзначено, що розмежування “функціонування” і “розвиток” взагалі є однією з найскладніших філософсько-методологічних проблем [1].

Економічна система реагує на зміну внутрішнього і зовнішнього середовища зміною кількості і якості зв'язків, виявляючи властивість організованості, яка є способом зменшення рівня складності за рахунок зв'язків між її структурними елементами та між елементами і середовищем. Стан, при якому функціонування системи повністю відповідає зовнішнім і внутрішнім умовам, є її рівноважним станом.

Для систем, що розвиваються, характерні, з одного боку стійкість структури, а з іншого – втрата стійкості, руйнування однієї структури та створення іншої. Накопичення еволюційних змін призводить до зміни стану та переходу до нового якісного рівня. Під розвитком економічної системи слід розуміти кількісні, якісні та структурні зміни у їх взаємозв'язку [7, с. 22].

Економічний аналіз виступає засобом відображення збалансованості та динамічності розвитку економічних систем, інструментом виявлення тенденцій, закономірностей і базою для обґрунтування законів розвитку економічної системи на підставі фактів економічної дійсності. Зміни, які відбуваються в економічній системі, визначають еволюцію управління господарюванням, а також цілей, підходів і методів економічного аналізу, який забезпечує підготовку рішень в економіці.

Проведення системного економічного аналізу дає змогу:

- визначитися з цілями системи, оцінити досягнення цілей підприємства з точки зору їх пріоритетності;
- зорієнтувати діяльність підприємства на перспективу з урахуванням досягнутого рівня і реальних можливостей підприємства і середовища;
- оцінити взаємозв'язки між окремими елементами системи; підпорядкувати цілі і функції елементів (підсистем) задачам досягнення цілей системи в цілому;
- забезпечити комплексний підхід до розвитку підприємства, який передбачає як єдиний процес удосконалення виробничої діяльності,

соціальний розвиток колективу, раціональне природокористування, підвищення конкурентного статусу підприємства.

Завданням дослідження є спроба викладу методичних основ оцінки ефективності, динамічності та збалансованості розвитку підприємства як економічної системи.

Незважаючи на задекларовані традиційним економічним аналізом принципи комплексності та системності [8; 9], оцінка діяльності підприємств у такому контексті не здійснюється. Тобто у курсі економічного аналізу, звичайно, викладається методика оцінки ефективності використання кадрового персоналу, предметів та засобів праці, однак, ці питання розглядаються відособлено, як основні напрямки пошуку резервів зростання обсягу випуску і реалізації продукції. А от оцінка підприємства, як економічної системи, а також збалансованості техніко-технологічного розвитку і використання основних ресурсів з метою ідентифікації типу цієї системи не висвітлюється.

Для ілюстрації пропонованої методики оцінки ефективності підприємства як економічної системи скористаємося публічно доступною інформацією фінансової звітності підприємства.

Для відображення узагальнюючих результатів діяльності підприємства доречно застосувати показник чистого доходу від реалізації продукції, робіт, послуг і ряд показників фінансових результатів (дані 1 розділу Звіту про фінансові результати підприємства (Звіту про сукупний дохід) Форми № 2).

Показниками спожитих ресурсів можна вважати дані про елементи операційних витрат підприємства за звітний період (III розділ цієї ж форми звітності), адже групування за економічними елементами дозволяє здійснювати контроль за рівнем, структурою та динамікою витрат в розрізі їх економічно однорідних видів, що дає змогу виявити та оцінити частку живої, уречевленої праці, відрахувань на соціальні потреби, компенсованої вартості споживання засобів праці. Водночас, групування витрат за елементами має на меті не лише вивчити зміни у їх структурі, але й охарактеризувати певні особливості діяльності (матеріаломісткість, енергоємність, трудомісткість, фондомісткість виробництва).

Проте, в умовах значних інфляційних явищ такі показники можуть суттєво спотворювати результат в силу дії цінової складової вартісного виразу спожитих ресурсів. Тому для розрахунку темпів зміни показників у цьому випадку доречно застосовувати так звані зіставні ціни, або здійснювати відповідне коригування значень поточного року на вплив інфляції, що дозволить отримати більш коректний результат.

Безумовний інтерес становить дослідження у динаміці показників авансованого в діяльність сукупного капіталу (залучених сумарних активів, фінансових ресурсів, підсумок валюти Балансу (Звіту про фінансовий стан) Ф. № 1), тому що укрупненим і відносно самостійним універсальним економічним активом є грошові засоби, оскільки вони є єдиним ресурсом, який легко трансформується у будь-який інший і є запорукою подальшого розвитку

підприємства. Від того, наскільки оптимальним є співвідношення між складовими ресурсного потенціалу підприємства, наскільки ефективно та доцільно грошові кошти трансформуються в необоротні та оборотні активи, стимулюють робочу силу, залежать одержані фінансові результати, фінансове становище підприємства, а отже благополуччя власників та інших зацікавлених осіб.

Певною мірою запропонований підхід перекликається із викладеним В. В. Ковальовим [6] співставленням динаміки основних показників діяльності, з так званим «золотим правилом економіки підприємства», де темп зміни валюти балансу вищий за 100%, темп зміни доходу (виручки від реалізації продукції) вищий за темп зміни валюти балансу, а темп зміни прибутку вищий за темп зміни доходу від реалізації продукції.

Формалізовано:

$$100 \leq T_{зм} A < T_{зм} Д < T_{зм} П \quad (3.1)$$

де:

ТзМА – темп зміни валюти балансу;

ТзМД – темп зміни доходу (виручки від реалізації продукції);

ТзМП – темп зміни прибутку.

Як справедливо зазначає вчений, ця залежність означає, що:

а) економічний потенціал підприємства зростає;

б) у порівнянні із зростанням економічного потенціалу, обсяг реалізації зростає швидшими темпами, тобто ресурси підприємства використовуються ефективніше;

в) прибуток зростає випереджуючими темпами, що, як правило, свідчить про відносне зниження витрат виробництва і обігу.

Проте, у кожному конкретному випадку до розгляду ситуації слід підходити діалектично, тобто формувати систему індикаторів такої оцінки зважено, «не вириваючи з контексту», застосовуючи скоріше логічний, аніж формальний підхід.

За «пристойними» темпами зміни окремих показників можуть критися більш глибокі явища і тенденції, що містять у собі приховані чи очевидні загрози для діяльності підприємства.

Звернемо увагу на фактографічний матеріал, наведений у аналітичній таблиці 3.1, яку сформовано за реальними даними підприємства. З метою принципового розгляду ситуацію дещо спростимо, розглянувши у динаміці діяльність підприємства протягом двох суміжних календарних періодів.

При побіжному огляді даних таблиці 3.1 напрошується висновок про достатньо втішну картину діяльності підприємства. Так, обравши для оцінки такі індикатори, як темп зміни чистого прибутку, що зріс відносно базового значення у понад 35 разів (3510%), темп зміни чистого доходу (виручки) від реалізації продукції (144 %) на фоні незначного зниження середньорічного підсумку балансу (99,9%), маємо майже ідеальну картину, близьку до «золотого правила».

Таблиця 3.1.

Динаміка показників ефективності діяльності підприємства, (тис. грн.)

№ п/п	Показники	Базовий період	Звітний період	Темп зміни, %
0	А	1	2	3
1.	Дохід від реалізації продукції	19 165	27 624	144,1
2.	Валовий прибуток	2 180	2 630	120,6
3.	Фінансові результати від операційної діяльності (збиток)	(6 258,0)	(8 340,0)	133,3
4.	Чистий прибуток	10	351	3510,0
5.	Матеріальні затрати	12 690	16 433	129,5
6.	Витрати на оплату праці	6 061	8 985	148,2
7.	Відрахування на соціальні заходи	2 282	3 350	146,8
8.	Разом (п. 6 +п.7)	8 343	12 335	147,8
9.	Амортизація	2 606	2 400	92,1
10.	Разом витрат (включно інші витрати)	26 415	34 957	132,3
11.	Середньорічне значення валюти балансу	67 019,5	66 975,0	99,9

Однак, по-перше, оцінити зниження показника підсумку балансу як позитивну тенденцію складно за будь-яких умов, навіть якщо припустити вибуття зайвих (баластних для підприємства необоротних чи оборотних) активів, то сума вартості їх реалізації повинна обернутися для підприємства одержанням відповідних активів у грошовій формі, або зростанням відповідних боргових прав (дебіторська заборгованість). При подальшому аналізі з'ясовуються фактори та причини (розділ, стаття, операція), які зумовили скорочення підсумку балансу.

По-друге, при більш детальному розгляді системи показників, у їх невід'ємному внутрішньому взаємозв'язку, виявляється далеко не зовсім сприятлива ситуація.

Відносно стрімке зростання показника чистого прибутку є свідченням його сумнівної якості, до того ж на фоні різкого збільшення збитків від операційної діяльності, що підтверджує його хоч, можливо, легальне, однак не таке бажане, як слід від регулярної основної діяльності походження (можливо за рахунок операцій з нерухомістю, продажу фінансових інвестицій тощо). З огляду на це, така динаміка показника чистого прибутку в якості «концентрованого виразу результату діяльності» є непоказовою, а застосування темпу зміни цього показника є некоректним.

По-третє, зростання збитковості операційної діяльності (на 133%) на фоні деякого поліпшення фінансового результату від основної операційної діяльності (валовий прибуток зріс на 120,6 %) свідчить про недостатність інших операційних доходів, невиправдані адміністративні витрати, витрати на збут та інші операційні витрати, які «поглинули» прибуток, одержаний від основної операційної діяльності.

При зіставленні темпів валового прибутку (120,6%) із темпами зміни доходу від реалізації продукції (валового на 140,9 %, а чистого на 144,1%), маємо перше вже суттєве відхилення від «канонічного правила» не на користь ефективного господарювання. Залежність (1) набуває для підприємства виду:

$$100 \geq T_{зм} A < T_{зм} Д > T_{зм} П \quad (1)$$

При з'ясуванні за темпами зміни провідних індикаторів типу системи підприємства, його можна охарактеризувати як змішану детенсивно-інтенсивну систему, в якій певні ресурси (матеріальні та трудові)

$$\frac{T_{зм} \text{результати } в}{T_{зм} \text{ресурсів}} < 1,$$

використовуються неефективно а лише засоби праці -

$$\frac{T_{зм} \text{результати } в}{T_{зм} \text{ресурсів}} > 1$$

ефективно

Проте, скорочення суми амортизації як однозначно позитивну тенденцію (економне використання) вважати не слід. Така зміна може свідчити про:

1) скорочення рівня забезпеченості підприємства основними засобами, що було підтверджено при більш детальному аналізі за даними інших джерел, зокрема за даними приміток до фінансової звітності та статистичної звітності 11-ОЗ, констатуємо зниження середньорічної вартості основних засобів протягом року, а значення коефіцієнта вибуття переважає над коефіцієнтом надходження;

2) погіршення технічного стану основних засобів (зниження коефіцієнта придатності основних засобів і зростання середнього віку устаткування);

3) скорочення суми вартості основних засобів відображене і у балансі р.1010, р.1011, відповідно знизилась і загальна сума зносу, р. 1012;

4) у попередньому році скорочення суми основних засобів та амортизації також мали місце, але вони не були настільки суттєвими.

Таким чином, аналізоване підприємство скоріше тяжіє до чистого типу неефективної економічної системи, яка схильна переростати в гіпердетенсивну, з від'ємною еластичністю економічних результатів, що є абсолютно недопустимим.

Як відомо, господарська система розвивається екстенсивно, якщо її складність зростає швидше за керованість, а керованість – швидше, ніж організованість. При екстенсивному розвитку в господарській системі постійно накопичуються надмірні потенційні зв'язки, оскільки система породжує надлишкову кількість нереалізованих взаємодій, у той час, як інтенсивний шлях розвитку характеризується випереджаючим у порівнянні з потенційними для реалізації зв'язками зростанням керованості [7].

Здатність системи до структурної адаптації у відповідь на зміни економічних характеристик та вплив зовнішнього середовища, мінливих соціально-економічних умов, здатність до регулювання слід розуміти як гнучкість. Траєкторія руху системи визначається її структурою, елементами, оточенням. Під регулюванням системи, її поведінки або траєкторії слід розуміти корекцію параметрів поведінки системи з метою її повернення в потрібний стан.

Оскільки аналіз є не тільки засобом кількісної та якісної оцінки змін у траєкторії системи, але й засобом пошуку варіантів її оптимізації по

досягненню (а іноді ще й коригуванню) поставленої мети, то наступним кроком є з'ясування причин «сповзання» ефективності та обґрунтування системи заходів, спрямованих на подолання зниження економічної ефективності, поліпшення пропорційності і динамічності розвитку системи.

Що стосується системності економічного аналізу, то він, як і будь-яка інша інтелектуальна діяльність, а тим більше з огляду на всезагальну роль аналізу на всіх стадіях процесу управління, зобов'язаний бути за своєю суттю системним, що передбачає використання сукупності взаємозв'язаних системних процедур на шляху від постановки задачі, цілей, планування ресурсів до пошуку і прийняття управлінських рішень.

Література

1. Берталанфи Ф. Общая теория систем: критический обзор [Текст] / Ф. Берталанфи // Исследования по общей теории систем: Сб. пер. – М.: Прогресс, 1996. – С. 23-82.
2. Білуха М. Т. Методологія наукових досліджень: Підручник [Текст] / М. Т. Білуха. – К.: АБУ, 2002. – 480 с.
3. Дорф Р. Современные системы управления [Текст] / Р. Дорф, Р. Бишоп; пер. с англ. Б. И. Копылова. – М.: Лаборатория базовых знаний, 2002. – 832 с.
4. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 1. [Текст] / Ред.кол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Видавничий центр “Академія. – 2000 – 864 с.
5. Згуровский М. З. Системный анализ. Проблемы, методология, приложения [Текст] / М. З. Згуровский, Н. Д. Панкратова. – К. : Наукова думка, 2005. – 744 с.
6. Ковалёв В. В. Финансовый анализ: методы и процедуры [Текст] / В. В. Ковалев. – М. : Финансы и статистика, 2002. – 560 с.
7. Корецький Б. Особливості визначення категоріального апарату аналізу сталого розвитку суб'єктів господарювання в умовах транзитивної економіки [Текст] / Б. Корецький // Економічний аналіз: Зб. наук. праць кафедри економічного аналізу ТНЕУ. Тернопіль, Економічна думка, 2007. – Вип. 1(17). С. 19-27.
8. Купалова Г. І. Теорія економічного аналізу : навчальний посібник [Текст] / Г. І. Купалова. – Київ : Знання, 2008. – 639 с.
9. Мних Є. В. Економічний аналіз : підручник [Текст] / Є. В. Мних. – К. : Знання, 2011. – 630 с.
10. Погостинская Н. Н. Системный анализ финансовой отчетности: Учебн. пособие [Текст] / Н. Н. Погостинская, Ю. А. Погостинский. – СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 1999. – 96 с.
11. Пономаренко О. І. Системні методи в економіці, менеджменті та бізнесі [Текст] / О. І. Пономаренко, В. О. Пономаренко – К.: Либідь, 1995. – 240 с.

12. Примостка Л. Системний підхід та системний аналіз в економічних дослідженнях [Текст] / Л. Примостка // Ринок цінних паперів в Україні. – 2003 – №№ 9 -10. – С.19-23.
13. Системний аналіз: підручник [Текст] / А. В. Катренко. – Л. : Новий Світ, 2011. – 396 с.
14. Спільник І. В. До питання системності економічного аналізу [Текст] / І. В. Спільник // Економічний аналіз: Зб. наук. праць кафедри економічного аналізу ТНЕУ Тернопіль, Економічна думка, 2008. – Випуск 2 (18). – С.15-22.
15. Спільник І. В. Економічний аналіз як засіб оцінки динамічності та збалансованості економічних систем [Текст] / І. В. Спільник / Здобутки та перспективи наукової школи економічного аналізу ТНЕУ: Тези доповідей та виступів круглого столу / За заг. редакцією д.е.н. проф. Шкарабана С. І. – Тернопіль ТНЕУ, 2010. – С.28.
16. Спільник І. В. Оцінка динамічності та збалансованості розвитку підприємства як економічної системи [Текст] / І. В. Спільник // Економічний аналіз. Збірник наукових праць кафедри економічного аналізу ТНЕУ – Тернопіль: Економічна думка, 2010. – Випуск 7. – С. 342-345
17. Теория систем и системный анализ в управлении организациями: Справочник: Учеб. пособие [Текст] / Под ред. В. Н. Волковой и А. А. Емельянова. – М.: Финансы и статистика, 2006. – 848 с.
18. Черепанов В. О. Визначення системного аналізу. Сайт ХарРІ НАДУ [Електронний ресурс] – URL:<http://www.center.uct.ua/distant/>
19. Чумаченко М. Проблемы реформирования бухгалтерского учета и экономического анализа [Текст] / М. Чумаченко // Проблемы формування ринкової економіки :Зб. наук. праць. спец. вип. Проблеми трансформації бухгалтерського обліку, аналізу і аудиту в системі міжнародних стандартів. – К. :КНЕУ. – 2001. – С. 79-90.
20. Шарапов О. Д. Системний аналіз : Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. [Текст] / О. Д. Шарапов, Д. Є. Семьонов, В. Д. Дербенцев. – К. : КНЕУ, 2003. – 154 с.
21. Юдин Э. Г. Системный подход и принцип деятельности [Текст] / Э. Г. Юдин. – М. : Наука. – 1978. – 391 с.

НАШІ АВТОРИ

Бруханський Руслан Феоктистович – д.е.н., доцент, завідувач кафедри обліку та економіко-правового забезпечення агропромислового бізнесу ТНЕУ (передмова, висновки, підрозділ 4.1);

Пуцентейло Петро Романович – д.е.н, професор, професор обліку та економіко-правового забезпечення агропромислового бізнесу ТНЕУ (передмова, висновки, підрозділи 4.2, 4.5; 4.10);

Белова Ірина Михайлівна – к.е.н, доцент, доцент кафедри обліку та економіко-правового забезпечення агропромислового бізнесу ТНЕУ (підрозділ 4.3);

Бінчаровська Тетяна Анатоліївна – аспірант кафедри обліку та економіко-правового забезпечення агропромислового бізнесу ТНЕУ (підрозділ 2.10);

Бутов Андрій Миколайович – к.е.н, доцент, доцент кафедри обліку та економіко-правового забезпечення агропромислового бізнесу ТНЕУ (підрозділ 4.6);

Гуменюк Олена Олексіївна – к.е.н, доцент, доцент кафедри обліку та економіко-правового забезпечення агропромислового бізнесу ТНЕУ (підрозділ 4.5);

Дідоренко Тетяна Василівна – к.е.н, доцент, доцент кафедри обліку та економіко-правового забезпечення агропромислового бізнесу ТНЕУ (підрозділи 3.1);

Звір Богдан Іванович – директор Дрогобицького механіко-технологічного коледжу (підрозділ 4.10).

Зигрій Ольга Володимирівна – к.е.н, доцент, доцент кафедри цивільного права і процесу ТНЕУ (підрозділ 2.9);

Карпенко Віталій Леонідович – к.е.н, доцент, доцент кафедри маркетингу і товарознавства, Хмельницький національний університет (підрозділ 3.2);

Костецький Ярослав Іванович – к.е.н, доцент, докторант кафедри обліку та економіко-правового забезпечення агропромислового бізнесу ТНЕУ (підрозділи 1.1; 1.2);

Мацьків Володимир Володимирович – аспірант кафедри фінансів, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (підрозділ 1.5);

Палюх Микола Степанович – к.е.н, доцент, доцент кафедри обліку та економіко-правового забезпечення агропромислового бізнесу ТНЕУ (підрозділ 4.10);

Паславська Ольга Ярославівна – к.ю.н, доцент, доцент кафедри цивільного права і процесу ТНЕУ (2.2-2.8);

Пархомець Микола Кирилович – д.е.н, професор, професор кафедри обліку та економіко-правового забезпечення агропромислового бізнесу ТНЕУ (підрозділи 1.3, 1.4);

Сава Андрій Петрович – к.е.н, с.н.с., докторант ННЦ “Інститут аграрної економіки”, м. Київ (підрозділ 4.4);

Сидорук Борис Орестович – к.е.н, с.н.с., докторант ННЦ “Інститут аграрної економіки”, м. Київ (підрозділ 2.1);

Спільник Ірина Володимирівна – к.е.н, доцент, доцент кафедри обліку та економіко-правового забезпечення агропромислового бізнесу ТНЕУ (підрозділ 3.3);

Ужва Алла Миколаївна – к.е.н, доцент, докторант кафедри обліку та економіко-правового забезпечення агропромислового бізнесу ТНЕУ (підрозділи 3.4-3.6);

Уніят Людмила Миколаївна – к.е.н, доцент, докторант кафедри обліку та економіко-правового забезпечення агропромислового бізнесу ТНЕУ (підрозділи 2.11; 4.7-4.9);

Ярощук Олексій Вікторович – к.е.н, доцент, доцент кафедри обліку та економіко-правового забезпечення агропромислового бізнесу ТНЕУ (підрозділ 4.6).

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ І ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ІНСТИТУЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Монографія

Адреса редакції:

Кафедра

обліку та економіко-правового забезпечення агропромислового
бізнесу Тернопільського національного економічного університету,
Майдан Перемоги, 3 (навчальний корпус № 2),
м. Тернопіль, 46020

Підписано до друку 05.09.2017.

Формат 60x 84/16. Гарнітура Arial.

Папір офсетний 70 г/м². Друк електрографічний.

Умов.-друк. арк. 22,55. Обл.-вид. арк. 24,32

Тираж 300 примірників. Замовлення № 08/17/2-16.

Видавець та виготувач:

ФОП Осадца Ю.В

м. Тернопіль, вул. Винниченка, 9/7

тел. (0352) 40-08-12, (0352) 40-00-63, (097) 988-53-23

*Свідоцтво про внесення суб'єкта
видавничої справи до державного
реєстру видавців, виготівників і
розповсюджувачів видавничої продукції
серія ТР № 46 від 07 березня 2013 р.*